

ВАСИЛЬ СТУС ЛЮДИНА-ЛЕГЕНДА

Дмитро Стус
канд. філол. наук,
ст. наук. співр.
відділу рукописних фондів
і текстології
Інституту літератури
ім. Т.Г. Шевченка
НАН України,
головний редактор
журналу "Київська Русь",
м. Київ

Василь Стус входив в українську історію на плечах майже 100-тисячної української жалобної процесії, яка 19 листопада 1989 р. у 23-градусний мороз зібралася зі всіх куточків української землі, аби віддати останню данину пам'яті *Юрію Литвину, Олексі Тихому і Василеві Стусові*. Людям, про яких переважна більшість з учасників цієї жалобної процесії знала у кращому випадку за матеріалами передач радіо "Свобода", а більшість просто почула, що будуть переховувати в Україні прах людей, яких вдалося вирвати із загадкової і моторошної землі далеких магаданів-сибірів-уралів, місць, де загинули мільйони і мільйони батьків, родичів і просто відомих українців.

Відтак кожен, хто того найхолоднішого за всю зиму дня йшов за трунами трьох письменників—"рецидивістів" (у всіх — мінімум два терміни ув'язнення), проводжав у останній шлях і когось зі своїх — маму, батька, дядину, пошепки оспіваного в родинних переказах бійця УПА чи просто надто сміливого після війни фронтовика, якого одразу ж після перемоги запроторили до ГУЛАГу.

Можливо, я помиляюся, але на тій дорозі за маршрутом Володимирська — Байковий цвинтар ви-

никло щось таке, що пригасило непримиренність вчорашніх ворогів і зняло граничну напругу непорозуміння між "правовірними" комуністами і зятими ворогами "комуністичного режиму", котрі за свою зятість платили заборонаю на реалізацію свого таланту і життєвого покликання.

Труни опустили в могили вже після заходу сонця, і грудки змерзлого на камінь ґрунту, який доводилося натужно віддирати від навколомогильних насипів, ховали не лише українських політв'язнів, а й страх (аж до панічного) перед режимом кожного з присутніх...

Так народжувалася народна легенда про Василя Стуса — борця з тоталітарним режимом, який поклав своє життя за Україну.

Легенда, яка й досі є домінуючою у сприйнятті та потрактуванні його творів, його особистості, його життєвого шляху.

Значною мірою ця легенда недалека від істини, але коли вона і є правдою, то зовсім не тією мірою, аби пояснити світ поета, який все життя мусив носити в собі, з одного боку необхідність відстоювати гідність приниженого і змороженого голодом та безправністю селянства, з якого вийшов, а з іншого — не-

(6 січня 1938 р. — піч із 3 на 4 вересня 1985 р.)

збориме прагнення до максимальної інтелектуальної щільності поетичного тексту, яка була мало кому в Україні зрозумілою та прийнятною.

Такий наголос на страдницькому образі Стуса-борця і мученика за правду дещо заступає, часом аж до відкидання всього, що не вписується в цей канон, значно суттєвіший з історичної перспективи набуток — Василь Стус, здається, першим в українській літературі зміг передати внутрішній світ українського традиційного укладу мовою світової модерної поезії, розкривши для читачів інших країн таємничі універсали селянського побуту, світосприймання, такого духовного поєднання з землею, коли людина і ґрунт стають немов одним цілим.

До нього письменники говорили про це мовою народництва, а Василь Стус відтворював глибинний зміст життя цілком модерними символами-кодами, активно залучаючи при цьому впізнавані у Німеччині й Англії, Росії й Польщі, Білорусі й Америці знаки, метафори, цитати, які ниткою Аріадни прокладають стежини до розуміння нашого — українського — світу, невіддільною частиною якого поет завжди відчував і себе.

І тому немає нічого дивного в тому, що сьогодні його книжки видані чи готуються до друку в Росії й Швеції, Бразилії й США, Англії й Німеччині, Австралії й Польщі, Білорусі й Туреччині, а в кількох країнах є навіть невеличкі музейні експозиції Василя Стуса — поета, людини, правозахисника...

Його життєвий путь розпочався 6 січня 1938 р. в мальовничому селі Рахнівка Гайсинського району на Вінничині. Він був четвертою дитиною в родині Семена та Ілини (Олени — за паспортом) Стусів, яких селянська безправність змусила полишити рідну землю і податися

на пошуки щастя до Донбаських степів і заводських цехів, бо зберегти людську гідність у рідних місцях було неможливо.

Одразу після переїзду до міста Сталіно родина зазнала першої втрати: від менінгіту померла найстарша сестра Василя Стуса — Палажка. Наприкінці війни, поспішаючи до мами на поле, від розриву міни загинув брат Василя — Іван. Таку страшну жертву відібрав від шукачів свободи жорстокий і волелюбний Донбас. Край, який на все життя прищепив Василеві нездоланний потяг до свободи і навчив його за всіх обставин відстоювати свою людську гідність, те, чого найбільше хотіли позбавити його судді і в 1972 р. (коли за вірші засудили на 5 років таборів і 3 заслання), і в 1980-му (10 років таборів і 5-е заслання, що за станом його здоров'я означало *смертний вирок*).

У 1972 р. Василь Стус ще намагався знайти порозуміння з владою, бо відчував відповідальність за свій талант. Проте влада не хотіла порозуміння, вона хотіла підкорити людину, змусити її за всіх обставин визнавати її непогрішимість, вимагала зректися історичної пам'яті про голод і втечу батьків від землі, про безпаспортне існування селян, про репресії проти народу, про нищення мови і традиційного народного життя.

Від нього вимагали не просто засудження певних невиважених рядків і "розкаяння" за публікацію за кордоном збірки "Зимові дерева", здійснену, до речі, без його згоди. І якби він пішов на це, зваживши на сльози мами, дружини, сестри, він би зрадив щось значно вище за усвідомлений ще з молодості талант, який Василь Стус називав *блаженим прокляттям Доли*.

Але й поезія була для нього надто важливою, аби відступитися і йти лише дорогою політиків чи правозахисників. І він спробував поєднати одне з другим. А що вірші постійно конфісковувалися та нищилися наглядачами, то він десятки й десятки разів переписував і переписував свої "Палімпсести" — збірку віршів, за яку німецький письменник *Г.Бюль* висунув його у 1985 р. на здобуття Нобелівської премії з літератури.

Другий суд був уже зовсім іншим. Поет відмовився брати будь-яку участь у слідстві, суді, взагалі будь-як співпрацювати з владою і на всі запитання відповідав лише одне: "На будь-які запитання відповідати відмовляюся". А на одному з аркушів протоколу допитів стоїть ще більш промовиста ремарка: "Засуджений на довічне життя. Василь Стус". Відмінність у поведінці поета на двох судових засіданнях настільки різюча, що, порівнюючи Василя Стуса зразка 1972 р. з ним же у 1980-му, можна твердити, що несправедливий суд 1972 р. створив Радянській країні незламного борця з кричевою волею. Так буває, коли зламати людину не вдається, вона стає яскравою і викликає повагу навіть у ворогів.

Він вибрав гідність...

І цей його вибір — за великим рахунком вибір "випадкової" людини з народних низів — не лише повернув почуття національної гідності багатьом українцям, а й підніс пошану до них у багатьох людей зі всього світу. А велика заслуга самого поета полягає саме у тому, що він, як важко не було, розумів свою місію і намагався чесно нести хрест своєї Доли, залишаючи поодинокі сліди своїх переживань у текстах під назвою "Палімпсести".

А перший вірш цієї збірки поет написав у камері попереднього ув'язнення Київського КГБ на п'ятий день після першого арешту...

Дні пам'яті Василя Стуса в Острозькій академії

22 січня 2008 р. у Національному університеті “Острозька академія” пройшли читання, присвячені пам'яті Василя Стуса (до 70-річчя від дня народження), за участю ректора Національного університету “Острозька академія” *Ігора Пасічника*, головного редактора газети “День” *Лариси Івщиної*, лауреата премії імені Василя Стуса *Олександра Смика*, президента Національної радіокомпанії України *Василя Набруски*, відомих літературознавців та філологів. Символічно, що *Стусові читання* відбулися у День Соборності України.

Відкриваючи зібрання, *Ігор Пасічник* зазначив, що “*Чим більше років незалежній Україні, тим менше ми згадуємо тих людей, завдячуючи яким вона і здобула цю незалежність, до яких належить Василь Стус*”. Тим самим ректор підкреслив важливість підвищення духовності та національної свідомості українського суспільства, насамперед молоді. Багатьох цікавило, чому читання відбуваються саме в Острозькій академії. Влучну відповідь надала *Лариса Івщина*: “*Тому що Острозька академія раніше за всіх зрозуміла, про що потрібно говорити в Україні сьогодні. Острозька академія — це не острів, а скоріше півострів, який має всі шанси стати українським материком. Я вважаю, що Острозька академія є абсолютним лідером саме в духовних пошуках. Ось чому і виникла ця ідея: зателефонувати в Острог і запропонувати провести Стусові читання... У кожного своя дорога до розуміння постаті Василя Стуса. Щодо мене... 1985-й рік — люди мого віку пам'ятають, як ми чекали великих змін, але ніхто не розумів, яким чином ці зміни будуть відбуватися. Час, який для нас був пов'язаний з великими сподіваннями, для одного з найбільших поетів України, який є втіленням громадянина України, став смертним часом. І для того, щоб лише це усвідомити, потрібно обговорити багато речей, бо ми це досить недалеко віддалилися від того часу. Для мене було дуже важливим прочитати Стуса, і я хочу, коли Ви його прочитаете, це також стало важливим і для Вас. Прочитайте його для себе. Стус завжди хотів поділитися тим, чого бракувало у радянській системі, а саме: відчуття зв'язку і відповідальності за історію свого народу”.*

*Народе мій, коли тобі проститься
крик передсмертний і тяжка сльоза
розстріляних, замучених, забитих
по соловках, сибірах, магаданах?
Державо напівсонця-напівтьми,
ти крутишся у гадину, відколи
тобою неспокутний трусить гріх
і докори сумління дух потворять.*

Щирі слова пролунали у виступі *Віктора Набруски*: “*Я дякую за можливість зануритись у цю дивовижну атмосферу Острозької академії. Мені довелося побувати у багатьох країнах, але лише вдруге я в Острозькій академії, і це неймовірно. Я хотів би, щоб ви відчували себе причетними до цієї події і усвідомлювали, що сьогодні наше суспільство складають здебільшого прагматичні люди. Але без духовності у формуванні особистості ніяк не обійтись. Василь Стус — це постать європейського, світового масштабу. Тому я радий бути учасником таких освітницьких, культурологічних заходів. Мені хочеться, щоб переконання Василя Стуса, його відношення до України стали частинкою вашого світосприйняття”.*

У залі було багато молоді. Тому цікаві факти юнацького життя Василя Стуса, які навів у своїй доповіді

аспірант Донецького національного університету *Сергій Несвіт*, сприймалися з особливою зацікавленістю. Зокрема ми дізналися, що Стус не зміг поступити на факультет журналістики Київського університету ім. Т. Шевченка, оскільки йому було тоді лише 16 років. Так він опинився у Донецькому педагогічному інституті, де і відбувалося його формування як особистості. Василь Стус найбільше цікавився творами з філософії, конспектуючи основні ідеї, і навіть вів “віртуальний” діалог з авторами. Наприклад, на деякі слова *Ніцше* він на полях його книги приписав “Брешеш”. Вагомий вплив на формування Стусових уподобань і таланту мала участь у літературній студії, якою керував *Т.Г. Духовний*, — там він вчився володіти пером, часто виступав у ролі критика...

Про авторські неологізми у творчості Василя Стуса розповіла магістрант гуманітарного факультету Острозької академії *Зоя Олександрівна*. Взагалі, у виконанні студентів пролунало багато віршів Поета, а справжній подарунок для всіх зробила Національна радіокомпанія України, — диски з поезіями Василя Стуса у авторському виконанні, записи яких передав його син, лауреат Шевченківської премії *Дмитро Стус*.

Ці читання, організаторами яких також були Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (де, до речі, у 1960-х роках Стус навчався в аспірантурі) та Острозький клуб вільного інтелектуального спілкування молоді, ще раз довели: *Дні пам'яті Василя Стуса* — велика справа у вшануванні видатного українського Поета і справжнього патріота України.

Сергій Вавілов

*Василь Стус.
Зі збірки поезій "ПЛАМЯСЕСЯТИ"
(1971 – 1977)*

*Гойдається вечора зламана віть,
як костур сліпого, що тичеться в простір
осінньої невіді. Жалоців брості
коцюрбляться в снінні – а дерево спить.
Гойдається вечора зламана віть
туга, наче слива, рудою налита.
О ти всепрощальна, о несамовита
осмутами вшита твоя ненасить.
Гойдається вечора зламана віть,
і синню тяжкою в осінній пожежі
лій дух басаманить. Кінчилися стежі:
нам світ не належить – бовваном стоїть.
Малена вогненна дорога кипить.
Взялась кушпелою – обвітрені крони
всю душу обрушать у довгі полони,
і згадкою – вечора зламана віть.
Т сонце – твоє, простопадне – кипить.
Плугий небокрай, погорбатілий з люті
гірких дорікань. О піддайся покуті
самотності! (Господи, дай мені жись!)*

*Удай, що обтято дорогу. Що спить
душа, розколошкана в смертнім оркані
високих наближень. На серця екрані
гойдається вечора зламана віть.
Гойдається вечора зламана віть,
неначе розбратаний сам із собою.
Плепер, недоріко, подайсь за водою
(а нишком послухай: чи всесвіт -
не спить?).*

*Усесвіт – не спить. Він ворушиться, во-
втузиться, тузаний хвацько під боки
мороками спогадів. Луняються кроки,
це, Господи, сяєво. Це – торжество:
надій, проминань, і наближень, і на-
вертань у своє, у забуте й дочасне.
Гойдається павіть, а сонце - не гасне
і грає в пожежах мосяжна сосна.
Це довге кружляння – над світом і під
кошлатилими хмарами, під багряними
торосами замірів. Господи, з ними
нехай порідниться навернений рід
отой, що принишк попід товщею неб -
залізних, із пластику, шкла і бетону.
Надібую пісню, ловлю їй до тону
шовкового голосу (зацний погреб).
Поорана чорна дорога кипить
нема ні знаку - од прадавнього шляху.
Сподоб мене, Боже, високого краху!
Вільготно гойдається зламана віть.*

Острозька академія, 22 січня 2008 р. Дні пам'яті Василя Стуса.
Головний редактор газети "День" **Л. Івшина**, ректор НУ "Острозька академія" **І. Пасічник**;
фрагмент виставки творів Василя Стуса; **О. Смик**, лауреат премії імені Василя Стуса

